

Застосування арт-терапії в корекційно-педагогічній роботі з дітьми дошкільного віку, які перебувають в умовах будинку дитини

В. А. Литвиненко

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, кафедра здоров'я, фізичної терапії, реабілітації та ерготерапії, м. Суми, Україна

Corresponding author. E-mail: lvitaline1982@gmail.com

Paper received 19.10.18; Accepted for publication 25.10.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-181VI75-12>

Анотація. У статті розкрито сутність проблеми застосування арт-терапії в корекційно-педагогічній роботі з дітьми дошкільного віку, які перебувають в умовах будинку дитини; удосконалення корекційно-педагогічної роботи з даною категорією дітей; їх особистісне становлення, оптимізація їх міжособистісних стосунків; відкриття можливостей для їх соціальної інтеграції шкільного навчання. Визначено теоретичні основи особистісно орієнтовного виховання, його пріоритетних цінностей, вивчено психологічні та педагогічні аспекти даної проблеми. Встановлено, що не дивлячись на накопичений науковий фонд, не вивченим залишається потенціал мистецтва щодо формування особистісно-орієнтовної моделі виховання дітей дошкільного віку. Відтак, вивчення феномену особистісно-орієнтовного виховання та розвитку дозволило визначити його сутність та виділити пріоритетні цінності: особистість вихованця, емпатійне виховне середовище, арт-терапевтична взаємодія, за забезпечує позитивну модальність, високу інтегративність та творчий характер під час корекційно-педагогічної діяльності з дітьми дошкільного віку.

Ключові слова: арт-терапія, засоби арт-терапії, корекційно-педагогічна робота, діти дошкільного віку.

Вступ. Основними напрямками суспільного розвитку України виступають демократизація і гуманізація усіх сфер життєдіяльності громадян. Визначним показником гуманізації сучасного суспільства є забезпечення належної підтримки дітей з особливостями психофізичного розвитку. Реалізація цієї програми передбачає не лише правовий і соціальний захист цієї категорії дітей, а й всебічне сприяння у розвитку їхніх потенційних можливостей, що є запорукою успішності соціальної адаптації та інтеграції таких дітей в суспільство [5].

Одним із нагальних питань, які вимагають вирішення на державному рівні, є також й підтримка дітей, які позбавлені батьківського піклування; їх виховання, навчання та подальша інтеграція та соціалізація. Тому, питання щодо удосконалення корекційно-педагогічної роботи з дітьми, які перебувають в будинках дитини, є вельми важливим та таким, що потребує розв'язання, як з боку держави; так і закладів освіти, охорони здоров'я, служб соціального захисту тощо.

Відповідні дослідження показали, що відсутність адекватної допомоги таким дітям призводять до виникнення повної соціальної дезадаптації. В основі лежить не один, а безліч факторів, таких як психолого-педагогічних, соціально-психологічних, особистісних тощо [3].

Зазначені фактори діють на рівні психо-біологічних передумов і ускладнюють соціальну інтеграцію таких дітей. Адже, внутрішній світ такої дитини є надзвичайно складним. Яким чином можна допомогти таким дітям побачити, почути, відчувати все різноманіття соціальної дійсності? Що зможе допомогти їм пізнати своє Я, розкрити його, увійти у світ та повноцінно існувати в ньому?

Адже, доведено, що раннє включення таких дітей в корекційно-педагогічний процес саме на етапі дошкільного дитинства сприяє тому, що вони здатні опанувати всі засоби спілкування, різноманітні види продуктивної діяльності, форми поведінки; при цьому відбуваються зміни у їх особистісному розвитку [8].

В останні роки у нашій країні ведеться інтенсивне вивчення особливостей психічного розвитку дітей, які перебувають в умовах будинку дитини; ведуться пошуки організаційних форм їх навчання; здійснюється розробка новітніх корекційно-педагогічних технологій. Тому, існують різноманітні форми надання корекційно-педагогічної та реабілітаційної допомоги таким дітям.

Водночас, на сучасному етапі розвитку суспільства, спостерігається тенденція недостатньої обізнаності спеціалістів, які працюють з такими дітьми, з питань удосконалення методичного забезпечення корекційно-педагогічного процесу, шляхом впровадження новітніх корекційно-педагогічних засобів та методик в цілому. На наш погляд, одним із таких інноваційних засобів, здатних вирішити окреслене коло завдань щодо удосконалення корекційно-педагогічної роботи з такою категорією дітей, є арт-терапія, яка дослівно перекладається як лікування мистецтвом.

Впровадження арт-терапевтичних методик в педагогічний процес. впродовж останнього десятиліття, має наукове підґрунтя та починає набувати професійного характеру. Фахівці, що займаються терапією мистецтвом, намагаються подолати рамки традиційного психоаналітичного підходу, тому кожна така дитина, яка проживає ситуацію інтеграції у світ мистецтва, розглядається як така, що обов'язково збагачує сукупний потенціал людини новими можливостями і є джерелом розвитку дитячо-дорослої спільноти [1].

Короткий огляд публікацій по темі. Доказом цього є розробки зарубіжних та вітчизняних вчених, що висвітлюють особливості застосування арт-терапії з різними категоріями дітей, зокрема: «Арттерапія у роботі з дітьми» М. Кисельової; «Арттерапія дітей та підлітків» О. Копитіна, О. Свістовської; «Арттерапія для дітей із затримкою психічного розвитку» С. Рибаківської; «Психокорекційна робота з дітьми, що мають порушення психічного розвитку» Б. Айзенберг, Л. Кузнецової; «Театральна діяльність як засіб психодіагностики» І. Болдирєвої, Н. Каранди; «Нетрадиційні методи в корекційній педагогіці» М. Поваляєвої;

«Ефективність казкотерапії в корекційній роботі з дітьми» М. Поваляєвої, Г. Чебанян; «Арттерапія і гра як засоби психокорекції молодших школярів» та багато інших [6].

Водночас, аналіз теоретичних досліджень та практики щодо проблеми застосування арт-терапії в корекційно-педагогічній роботі з дітьми дошкільного віку дозволив виявити ряд протиріч, які ускладнюють її організацію, в тому числі й в умовах будинку дитини та потребують пошуку шляхів їх вирішення:

- між існуючою проблемою відокремлення дітей дошкільного віку, які позбавлені батьківського піклування від світу та їх життєвою необхідністю до інтеграції у суспільство;

- між існуючим нормативно-правовим та методичним забезпеченням діяльності будинків дитини та інтенсивним розвитком інноваційної практики підтримки таких дітей;

- між наявними в системі реабілітації та соціального захисту традиційними формами організації корекційно-педагогічної роботи з дітьми дошкільного віку в умовах будинку дитини та потребами у нових ефективних технологіях та формах, які мають покращити процес їх інтеграції до соціального середовища.

Розв'язання цих суперечностей складає проблему даного дослідження, що й дало можливість сформулювати тему дослідження – «Застосування арт-терапії в корекційно-педагогічній роботі з дітьми дошкільного віку в умовах будинку дитини».

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні можливостей застосування арт-терапії в корекційно-педагогічній роботі з дітьми дошкільного віку, які перебувають в умовах будинку дитини та охарактеризувати особливості її використання з розвивальною метою.

Матеріали і методи: аналіз науково-методичної літератури, педагогічне спостереження. Аналіз науково-методичної літератури дозволяє стверджувати, що використання засобів мистецтва суттєво підвищують ефективність корекційно-педагогічної роботи з дітьми: (Е. Бурно, Л. Виготський, О. Копитін, Е. Крамер, М. Наумбург, К. Роджерс, А. Семенович, Б. Теплов, Л. Аметова, Н. Ветлугіна, О. Ворожцова, Т. Комарова, Л. Лебедева, І. Щуркова та ін.) [6].

Результати дослідження та їх обговорення. Сфера міжіндивідуальних стосунків, спілкування, комунікативна сфера завжди належали до фундаментальних вимірів людського світу. Проблема порушених соціальних зв'язків постає в наш час достатньо гостро. Згідно теорії А. Адлера, людина є інтегральною складовою частиною великих систем – сім'ї, суспільства. Тому, вся поведінка людини підпорядкований соціальному контексту, і сутність людської природи можна зрозуміти тільки через розуміння соціальних відносин [8].

На думку таких авторів, як О. Микільської, О. Баєнської, М. Ліблінга, С. Морозова та ін., основні порушення, що перешкоджають успішній інтеграції в дитячому колективі, є недоліки щодо сформованості комунікативних навичок, в деяких випадках порушення мовлення, нездатності ініціювати чи підтримати розмову та інші специфічні особливості дітей

дошкільного віку, які перебувають в умовах будинку дитини.

Як зазначає науковець В. Липа, сімейні дитячо-батьківські стосунки перебирають на себе значну роль у розвитку особистості дитини на різних етапах онтогенезу. Емоційно насичені відносини батьків і дітей (батьківська любов, турбота та ін.) створюють сприятливі умови для становлення в дитини самосвідомості, самооцінки. Деякі дослідники вважають, що афективно-особистісні зв'язки матері та дитини в перше півріччя її життя – основа позитивного світосприймання та само оцінювання [7].

Провідну роль спілкування з дорослим у психічному розвитку дитини підтверджують дослідження спеціфіки психічного розвитку дітей закритих закладів. Науковець В. Мухіна зазначає, що в поведінці дитини багато залежить від того, яку значимість набуває для неї та чи та соціальна ситуація і який особистісний смисл має та чи інша система цінностей.

Сензитивним періодом розвитку спілкування є дошкільний вік (А. Богуш, Л. Божович, Г. Венгер, Л. Виготський, Н. Гавриш, О. Запорожець, М. Лісіна, Д. Ельконін та ін.). А оскільки психологічним новоутворенням дошкільного віку є здібність дитини до творчого вирішення проблем, що виникають в тій чи іншій ситуації; то інтеграція видів художньо-естетичної діяльності в дошкільному дитинстві має природній характер [4].

Як вже зазначалося, науковці та практики в галузі корекційної освіти та реабілітації в пошуках ефективних новітніх засобів, все більше орієнтуються на використання арт-терапевтичних методик з метою навчання, виховання та розвитку дітей дошкільного віку. Дитина, позбавлена батьківського піклування, яка діє в дивовижному світі мистецтва, дає позитивні зміни в своєму розвитку. Під час спілкування з мистецтвом вона віддаляється від переживань, емоційного заперечення, почуття самотності, страхів та неспокою або від конфліктних міжособистісних та внутрішніх відносин.

Т. Сазонова розглядає мистецтво як «засіб творчого пізнання і корекції особистості» та відмічає, що дослідження в галузі художньої практики показали, що мистецтво розвиває особистість, розширює загальний та художній кругозір дитини, реалізує її пізнавальні інтереси. Саме в цьому полягає корекційний вплив мистецтва, так як воно є, з одного боку, є джерелом нових пізнавальних переживань дитини, а з іншого, засобом реалізації соціально-педагогічної функції мистецтва [2].

Корекційно-педагогічні та психотерапевтичні можливості мистецтва по відношенню до дітей, які позбавлені батьківського піклування, є необмеженими з точки зору їх самовираження та самореалізації, як в процесі творчості, так і в його продуктах. Створення ними продуктів художньої діяльності сприяє полегшенню процесу комунікації, встановленню відносин з оточуючими на дошкільному етапі розвитку особистості.

Досвід роботи з використанням арт-терапії представлений у працях Г. Бурковського, Р. Чайкіна, О. Караванової, С. Афанасьєва, В. Голованова, О. Медведєвої та інших. Вивчення специфіки організації арт-терапії як фактора психічного розвитку,

використання образотворчих прийомів у роботі з особами в якості психотерапевтичного й психокорекційного інструмента дається в працях Х. Рида та Е. Крамера [2].

Отже, арт-терапія – універсальний метод лікування на основі різних видів мистецтва. Це пояснюється тим, що арт-терапевтичні методи дають можливість широко використовувати не тільки індивідуальну, але й групову форми роботи з дітьми; ставити і вирішувати конкретні психо-корекційні завдання зі створення нових мотивів, установок; їх закріплення в реальній дійсності. Арт-терапія дає вихід внутрішнім конфліктам і сильним емоціям, допомагає при інтерпретації витиснутих переживань, дисциплінує групу, сприяє підвищенню самооцінки дитини, здібності усвідомити свої відчуття і почуття, розвиває художні здібності [4].

Науковець Н. Кратохвін розділяє арт-терапію на сублімаційну, дійову і проєктивну, однак цей поділ заснований на зовнішньому характері методу і стосується тільки експресивного компонента. В зарубіжній психотерапії виділяють чотири основні напрями щодо застосування арт-терапії:

1. Використання для лікування вже існуючих творів мистецтва шляхом їх аналізу й інтерпретації дитиною (пасивна арт-терапія).

2. Спонування дитини до самостійної творчості, при цьому творчий акт розглядається як основний лікувальний фактор (активна арт-терапія).

3. Одночасне використання першого і другого принципів.

4. Акцентування ролі самого педагога, його взаємовідношень з дитиною в процесі навчання його творчості.

Позитивні емоції від спілкування з мистецтвом здійснюють лікувальний вплив на психосоматичні процеси, сприяють психоемоційному напруженню дитини, мобілізують її резервні сили, обумовлюють її творчість в усіх галузях мистецтва та всього життя в цілому. Саме ці висновки вітчизняних вчених лягли в основу наукового обґрунтування використання мистецтва в корекційній роботі з дітьми [2].

На думку М. Бурно, сучасні прийоми, що складають терапевтичні заняття без виразного моменту саморозкриття в творчості, – це терапія образотворчим мистецтвом, бібліотерапія, музикотерапія тощо [4].

Основною метою арт-терапії, на думку О. Копітина, є гармонізація розвитку особистості через розвиток здібності самовираження і самопізнання, а саме:

1) дати соціально прийнятний вихід агресивності та іншим негативним почуттям (робота над малюнком, картинами, скульптурами є безпечним способом випустити «пар» і розрядити напруження);

2) полегшити процес лікування. Неусвідомлені внутрішні конфлікти і переживання частіше буває легше виразити за допомогою зорових образів, ніж висловити їх в процесі вербальної корекції. Невербальне спілкування легше ховається від цензури свідомості;

3) отримати матеріал для інтерпретації та діагностичних висновків. Продукти художньої творчості відносно довготривалі і дитина не може заперечувати факт їх існування. Зміст і стиль художніх робіт дають

можливість отримати інформацію про дитину, яка може допомагати в інтерпретації своїх творів;

4) опрацювати думки і почуття, які дитина звикла пригнічувати. Іноді невербальні засоби є єдиною можливістю для вираження сильних переживань й переконання;

5) налагодити відношення між педагогом і дитиною. Спільна участь в художній діяльності може сприяти створенню відношень емпатії і взаємного прийняття;

6) розвивати почуття внутрішнього контролю. Робота над малюнками, картинами або ліплення передбачають упорядкування кольору і форм;

7) сконцентрувати увагу на відчуттях і почуттях. Заняття образотворчим мистецтвом створюють широкі можливості для експериментування з зоровими відчуттями та розвитку здібностей до їх сприйняття;

8) розвивати художні здібності і підвищувати самооцінку. Додатковим продуктом арт-терапії є почуття задоволення, яке виникає в результаті виявлення скритих талантів, їх розвитку [1].

Класифікація, яка подається О. Хайкіним у праці «Художня творчість очима лікаря», містить в собі роль естетичного компонента й уявлення про лікувальну спрямованість факту і рівня адаптації, на якій ця дія проявляється:

1) соціально-особистісний рівень адаптації: в основі адаптаційної дії лежить неусвідомлена творча гармонізація, інтегруюча сила деякого естетичного і творчого початку, закладеного в мистецтві.

2) особистісно-асоціативний рівень адаптації: полегшення і компенсація досягаються за рахунок не стільки естетичної дії, скільки в наслідок зниження напруги.

3) асоціативно-комунікативний рівень адаптації: лікувальна дія арт-терапії досягається підключенням інтелектуальних операцій (проєкція, обговорення, усвідомлення конфлікту), полегшення психотерапевтичних контактів і доступу до психопатологічних переживань дитини, які не потребують естетичного контакту, тому що результат досягається навіть при найпростішому проєктивному зображенні проблем.

4) соціально-комунікативний рівень адаптації: як адаптування використовуються прикладні можливості творчості, арт-терапія розглядається спрощено, як один із видів зайнятості, варіант організації і час проведення, принципово не відрізняється від інших аналогічних методів.

5) фізіологічний рівень адаптації: враховується фізичний, фізіологічний і координаційно-кінетичний вплив пластичного зображення, творчості на організм і психіку [2].

Виходячи з того, що діти, які перебувають в умовах будинку дитини, представляють собою особливу категорію, у роботі з якою арт-терапія використовується як засіб художнього розвитку та формування основ художньої культури, і надає їм лікувальну дію, то арт-терапія є засобом корекції вад у психо-емоційного та пізнавального розвитку [8].

Отже, результати теоретичного дослідження свідчать про те, що формування дитячої творчості відіграє найважливішу роль у становленні її повноцінної особистості. Різноманітні засоби арт-терапії, з якими діти, які перебувають в умовах будинків дитини, сти-

каються, впливають на адекватність їх поведінки, допомагають регулювати емоційні прояви в колективі, сприяють корекції таких проявів. Психокорекційні ефекти від арт-терапії на таких дітей виражаються також в тому, що спілкування з мистецтвом допомагає їм «очиститися» від негативних переживань та вступити на новий шлях відносин з оточуючим світом.

Висновки. Встановлено, що арт-терапія все більше інтегрується в систему корекційно-педагогічної роботи в спеціальних та загальноосвітніх закладах для дітей, де використовується як самостійно, так і комплексно в поєднанні з різноманітними соціально-педагогічними впливами. Експериментально педагоги в різних закладах застосовують терапевтичну дію мистецтва з корекційною метою, але це питання пот-

ребує розробки науково-теоретичного та методологічного підґрунтя, зокрема й щодо впровадження засобів арт-терапії в корекційно-педагогічний процес з дітьми дошкільного віку в умовах будинку дитини.

Таким чином, корекційні можливості арт-терапії по відношенню до дітей дошкільного віку, які перебувають в умовах будинку дитини, пов'язані, перш за все з тим, що вона є джерелом їх нових позитивних переживань, які породжують нові творчі потреби та способи їх задоволення в тому чи іншому виді мистецтва. А підвищення таких естетичних потреб та активізація потенціальних можливостей таких дітей щодо арт-терапевтичної діяльності та творчості – це і є реалізація соціально-педагогічної функції мистецтва, відповідно, й шлях до вирішення завдань щодо соціальної інтеграції даної категорії дітей у суспільство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арт-терапия – новые горизонты / под ред. А. И. Копытина. – М.: Когито-Центр, 2006. – 336 с.
2. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании: Учебник для студентов средних и высш. учеб. заведений / Е. А. Медведева, И. Ю. Левченко, Л. Н. Комиссарова, Т. А. Добровольская. М., – 2001. – 248 с.
3. Басилова Т.А. Основные этиопатогенетические факторы нарушений психического и соматического здоровья детей-сирот / Т.А. Басилова // Дети-сироты : консультирование и диагностика развития / [под ред. Е.А. Стребелевой]. – М., 1998. – С. 35–48.
4. Киселева М. В. Арт-терапия в работе с детьми : руководство для дет. психологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми. – СПб. : Речь, 2007. – 160 с.
5. Кукса Н. В. Основные принципы коррекционно-педагогической работы с развитием функций рук у детей с спастичными формами церебрального паралича / Н. В. Кукса // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. – Вип. VII / [за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака]. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 183–185.
6. Литвиненко В. А. Корекція фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення засобами артпедагогіки : автореф. дис. ... канд. пед. наук / В. А. Литвиненко. – Київ., 2013. – 21 с.
7. Липа В. В. Формування комунікативної готовності розумово відсталих дітей до навчання у школі: автореф. дис. ... канд. пед. наук / В. В. Липа. – Київ., 2010. – 21 с.
8. Шипицына Л.М. Развитие личности в условиях материнской депривации / Л.М. Шипицына, Е.С. Иванов, А.Д. Виноградова и др. – СПб. : ИСПиП, 1997. – 160 с.

REFERENCES

1. Art therapy - new horizons, ed. A.I. Kopytina. - M. : Kokito Center, 2006. - 336 p.
2. Art pedagogics and art therapy in special education: A textbook for students of secondary and higher education. studying Institutions / E. A. Medvedev, I. Yu. Levchenko, L. N. Komissarova, T. A. Dobrovolskaya. M., 2001. - 248 p.
3. Basilova T.A. Basic etiopathogenetic factors of mental and physical health disorders of orphans / T.A. Basilova // Orphan children: counseling and diagnostics of development / [ed. EA Strebela]. - Moscow, 1998. - P. 35-48.
4. Kiseleva MV Art-therapy in work with children: a guide for children. psychologists, educators, doctors and specialists working with children. - St. Petersburg : Speech, 2007. - 160 p.
5. Kuksa N.V. Basic principles of correctional and pedagogical work on the development of hand function in children with spastic forms of cerebral palsy / NV Kuksa // Collection of scientific works of Kamyanets-Podilsky State University. - Whip VII / [ed. O. V. Gavrilov, V. I. Spivak]. - Kamyanets-Podilsky, 2007. - P. 183-185.
6. Litvinenko VA Correction of phonetic and phonemic underdevelopment of speech by means of artped pedagogy: author's abstract. dis ... Candidate ped Sciences / VA Litvinenko. - Kyiv, 2013. - 21 p.
7. Lipa VV Formation of communicative readiness of mentally retarded children to study at school: author's abstract. dis ... Candidate ped Sciences / VV Lipa. - Kyiv., 2010. - 21 p.
8. Shipitsina L.M. Development of the person in conditions of maternal deprivation / L. M. Shipitsina, E.S. Ivanov, AD Vinogradova and others - SPb. : ISPiP, 1997. - 160 p.

The use of art therapy in correction-pedagogical work with children of preschool age in conditions of orphanages

V. A. Lytvynenko

Abstract. Research is dedicated to the urgent problem of development by means of art therapy in preschool children. Content correction-pedagogical work of the represents complex integration of traditional pedagogical and means of art therapy for the purpose of development, which effect activity of children of preschool age. Development in preschool children by means of art therapy favours personal formation; opens opportunities for successful social integration and school education. The thesis investigates the problem of the integrity of pedagogical conditions of forming in children of preschool age the values of the personality oriented mode of education by means of art therapy. Having analyzed the works of the national and foreign scientists referring to the phenomenon of the personality oriented education it has been defined that the basic values of the given mode are as follows: personality developing educational scope; educational interaction; freedom of creative cooperation aimed at involving a children of preschool age into educational process and shaping his or her own personality.

Keywords: art therapy, means of art therapy, correction-pedagogical work, children of preschool age.